

Milan Urošević

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Univerzitet u Beogradu
milanurosevic1993@yahoo.com*

Savremena literatura za samopomoć: jedna analiza iz perspektive studija upravljanja

Apstrakt: U radu ćemo analizirati savremenu literaturu za samopomoć koristeći koncepte razvijene u okviru teorijskog pravca nazvanog „studije upravljanja“, čije je poreklo u radu Mišela Fukoa. U prvom delu rada ćemo izložiti osnovne pojmove koje ćemo koristiti u istraživanju, kao što su pojmovi dispozitiva, subjekcije, subjektivnosti i pojma tehnologije sopstva, koji će za potrebe našeg rada biti naznačajniji. Potom ćemo izložiti kontekst našeg istraživanja koji čini promena iz disciplinarnog režima upravljanja u neoliberalni režim u drugoj polovini dvadesetog veka. Preći ćemo onda na bliže određenje literature za samopomoć, a potom i na izlaganje njene kratke istorije. Potom ćemo izvršiti analizu savremene literature za samopomoć koristeći Fukoov teorijski diskurs razvijen u drugom tomu *Istorije seksualnosti* kao naš metodološki instrument. Zaključićemo da je savremena literatura za samopomoć tehnologija moći neoliberalnog režima upravljanja koja služi formiranju njemu odgovarajućih subjekata.

Ključne reči: literatura za samopomoć, Fuko, neoliberalizam, tehnologije sopstva, subjektivnost, studije upravljanja

Uvod

Kako to primećuje hrvatska kulturna teoretičarka Iva Žurić Jakovina (2014, 7–8), literatura za samopomoć se do sada mahom smatrala trivijalnom, banalnom i kvazi-naučnom temom, posebno u akademskim zajednicama na našim prostorima. Percipiranje ove literature na takav način se prema njoj čini neopravdanim s obzirom na to da je njena popularnost nesumnjiva, što lako možemo videti ako samo uzmemo u obzir da je od 1998. do 2008. u Hrvatskoj prodato 640 hiljada primeraka te literature (Žurić Jakovina 2014, 7). Razloge za to odbacivanje Žurić Jakovina (2014, 7) vidi u rigidnosti akademske zajednice i njihovom odbacivanju popularne kulture kao akademske teme. Ona zaključuje da literaturu za samopomoć stoga karakteriše „paradoks tišine i popularne prihvaćenosti“ s obzirom na to da na našim prostorima akademska zajednica o toj literaturi ne govori ništa, a šira populacije je masovno konzumira (Žurić Jakovina 2014, 7–8).

Literatura za samopomoć ima dugu tradiciju, što ćemo i pokazati, ali drastičan rast popularnosti doživljava od osamdesetih godina dvadesetog veka. U radu ćemo ukazati na širi društveni kontekst koji doprinosi tom porastu. Važno je napomenuti da je savremena literatura za samopomoć kompleksan amalgam žanrova i diskursa, što izuzetno otežava njenu klasifikaciju i proučavanje. Ona je kompleksan fenomen koji se mora sagledati interdisciplinarno i iz više uglova ne bi li se njegova društvena uloga potpunije razumela.

U našem radu ćemo literaturu za samopomoć istražiti iz perspektive onoga što se obično naziva „studijama upravljanja“. Taj teorijski pravac je inspirisan radom Mišela Fukoa (Michel Foucault) i podrazumeva proučavanje odnosa moći u savremenim društvima i procesa kojim ti odnosi kroz različite institucije utiču na ponašanje pojedinaca. Naša namera je da analizom literature za samopomoć, kroz Fukoovu teoriju upravljanja, navedenu literaturu predstavimo kao jedan od mehanizama za preoblikovanje subjektivnosti koji nastaje usled ekonomskih, političkih i kulturnih promena u drugoj polovini dvadesetog veka.

O teoriji upravljanja

Rad Mišela Fukoa se uobičajeno deli na tri perioda od kojih je svaki određen nekom tematikom. Prvi period njegovog rada obeležava istraživanje diskursa različitih nauka¹ čija pravila čine uslove mogućnosti postojanja znanja u tim naukama². U drugom periodu svog rada Fuko (2010, 296) proširuje interesovanje sa diskursa i diskurzivnih praksi na nediskurzivne prakse te njihovo integrisano proučavanje kroz ono što naziva „režimima praksi“³. Naime, od njegovog dela *Nadzirati i kažnjavati* Fuko (1997, 25–26) razvija pojmovni aparat za istraživanje diskurzivnog i nediskurzivnog delanja što označava sintagmom „moć/znanje“. Kompleks moći i znanja kod Fukoa dobro objašnjava Gajatri Spivak (Gayatri Chakravorty Spivak) tvrdeći da diskurzivno delanje za Fukoa podrazumeva stvaranje diskursa koji čine određene entitete vidljivim i spoznatljivim te time podložnim delanju kroz nediskurzivne prakse (Spivak 1993, 37). Nediskurzivnim praksama Fuko (2017, 302) naziva one oblike delanja koje obično

---

¹ Nauke koje Fuko istražuje u ovom periodu kroz različita dela su psihijatrija, medicina, biologija, politička ekonomija i lingvistika.

² Taj period počinje 1963. godine i traje do 1969. godine. Period odgovara njegovim delima *Radanje klinike*, *Reči i stvari* i *Arheologija znanja*. Fuko svoje prvo delo *Istorija ludila u doba klasicizma*, izašlo 1961. smatra mešavinom sve tri tematike (Fuko 2012, 119).

³ Period počinje 1971. godine sa Fukoovim pristupnim predavanjem na Kolež de Fransu (Collège de France) nazvanim *Poredak diskursa* i traje do 1976. godine i prvog toma *Istorije seksualnosti*. *Poredak diskursa* se može smatrati za prekretnicu između prvog i drugog perioda.

označava pojmom moći. Naime, moć za njega podrazumeva svaki uticaj na pojedinca kojim se menja verovatnoća za neko njegovo buduće delanje.

U drugom periodu svog rada Fuko teorijski razvija ideju režima praksi kao sklopa diskurzivnog i nediskurzivnog delanja formulišući pojam dispozitiva. Kako Delez (Deleuze 1992, 160) objašnjava, dispozitiv se sastoji od praksi koje imaju diskurzivne i nediskurzivne dimenzije, a koje su međusobno povezane određenim pravilima. Ta pravila funkcionišu poput dijagrama koji vektorima povezuje različite prakse i daje im sistematičan oblik (Agamben 2012, 66). U jednom od svojih intervjuua Fuko (2012, 174) potvrđuje takvo Delezovo tumačenje tvrdeći da je dispozitiv heterogen skup diskurzivnih i nediskurzivnih elemenata koji su međusobno povezani određenim pravilima u vidu „matrice“. Pojam dispozitiva dakle odgovara Fukoovom shvatanju režima prakse kao sklopa koji dovodi u vezu „ono što je potrebno učiniti“ i „ono što je potrebno znati“ tj. diskurzivnu i nediskurzivnu dimenziju praksi (Fuko 2010, 296). Logika funkcionisanja pravila koja povezuju prakse u okviru dispozitiva i njihove diskurzivne i nediskurzivne dimenzije je fokus Fukoovog rada u drugom periodu.

Fuko razvija teoriju upravljanja na kraju drugog perioda i ona se može videti kao ekstrapolacija njegovog istraživanja institucije zatvora u delu *Nadzirati i kažnjavati* na viši nivo. Prema Gordonu (Gordon 1991, 4), on teoriju upravljanja razvija ne bi li odgovorio kritičarima koji su tvrdili da je njegov pojmovni aparat moguće primeniti samo na mikro nivou tj. na nivou određenih institucija kao što je zatvor. Stoga Fuko prilagođava svoj teorijski pristup tako da ga je moguće primeniti na nivou države. On upravljanje prvobitno definiše široko kao „vođenje vođenja“ tj. kao uticaj na ponašanje pojedinaca tako da ono zadobije određen oblik (Fuko 2017, 302). Na drugom mestu možemo pronaći preciznije određenje upravljanja kao sklopa koji čine „institucije, procedure, analize i refleksije, računi i taktike koji omogućavaju izvršavanje veoma specifične, mada kompleksne forme moći“ (Fuko 2014a, 127). Fuko nadalje tvrdi da su dispozitivi glavni instrumenti za sprovođenje upravljanja (2014a, 127).

Kako Alpar Lošonc (2009, 26) tvrdi, upravljanje je decentralizovana i kompleksna praksa koja strukturira odnose u društvu ne bi li uticala na delanje pojedinaca. Nikolas Rouz (Nikolas Rose), kao možda najvažniji predstavnik studija upravljanja, upravljanje određuje kao „delanje na daljinu“ (Miller and Rose 2008, 26). On tvrdi da je upravljanje praksa koja se vrši kroz kompleksnu mrežu „releja“ kao tačaka kroz koje cirkuliše moć i na indirektan način oblikuje ponašanje subjekata⁴ (Miller and Rose 2008, 26–27). Najvažniji element prakse

⁴ Tvrđnjom da je upravljanje decentralizovana praksa želimo da kažemo da ne postoji jedinstvena „upravljачka instanca“ koja organizuje odnose koji sačinjavaju dispozitiv upravljanja. Praksa upravljanja se stoga sprovodi kroz mnoštvo različitih institucija i organizacija što primećuje i Fuko (2017, 306) ali napominje da je država instanca koja ima najveći uticaj na praksu upravljanja. Kako on tvrdi, to ne znači da

upravljanja je „upravljačka racionalnost“ i podrazumeva najširi oblik rezonovanja o problematici zbog koje se upravljanje vrši (Lošonc 2009, 30). Stoga praksi upravljanja možemo odrediti kao praksu organizacije topologije dispozitiva na nivou celokupnog društva čime se određena racionalnost sprovodi u delo.

Diskurzivni aspekt dispozitiva u teoriji upravljanja Fuko (2012, 134) naziva „režimom istine“ i određuje ga kao skup uređenih praksi i procedura koje proizvode i stavljaju i cirkulaciju određene diskurse. Uloga tih diskursa je reprezentacija stvarnosti, oni prezentuju prirodu neke stvarnosti i tako je čini podložnom upravljanju (Miller and Rose 2008, 30–31). Nedisurzivni element dispozitiva upravljanja Rouz naziva „tehnologijom upravljanja“. Tehnologija upravljanja se sastoji od procedura i praksi koje prevode upravljačku racionalnost u programe time je sprovodeći u delo kroz različite načine organizovanja institucija čime one dobijaju ulogu „releja“ (Miller and Rose 2008, 32–36). Kada su u pitanju pojedinci Fukoova teorija upravljanja ih sagledava kao efekte dispozitiva. Naime, pojedinac kao subjekt postoji tek pošto biva uključen u dispozitiv upravljanja. Proces tog uključivanja Fuko naziva „subjekcijom“⁵ i određuje ga kao regulaciju delanja pojedinca kroz tehnologiju upravljanja čime se njegovo delanje usklađuje sa pravilima dispozitiva (Strozier 2002, 12). Sklop koji se sastoji od režima istine, tehnologije upravljanja, njima odgovarajućeg oblika subjekcije i upravljačke racionalnosti koja upravlja odnosima između njih Fuko naziva režimom upravljanja.

Pojam subjekcije u potpunosti odgovara Altiserovoj (2009, 26–33) (Louis Althusser) ideji „interpelacije“ koju on određuje kao proces putem kog institucije, koje naziva „državnim ideološkim aparatima“, regulišu delanje pojedinca navodeći ih da internalizuju određena pravila kojima bi regulisali sopstvene prakse. Takvo shvatanje subjekcije se čini potpuno mehanicističkim jer zanemaruje moć delovanja samih subjekata. Takođe, pojmom „internalizacije pravila“ postavlja se pitanje o prostoru u koji se navedena pravila internalizuju. Ne bi li izbegao takva mehanicistička shvatanja odnosa pojedinca i dispozitiva Fuko u trećem periodu svog rada uvodi pojam subjektivnosti. Subjektivnost Fuko (1988a, 29–30) shvata kao prostor samorefleksije subjekta tj. odnos subjekta sa samim sobom kojim subjekt upravlja sopstvenim ponašanjem⁶ (Kozomara 2001, 124).

---

odnosi od kojih se dispozitiv upravljanja sastoji potiču iz države već da se u sve većoj meri formiraju u odnosu na državne institucije i kroz njih (Fuko 2017, 306).

⁵ Pošto Fukoov dispozitiv Delez (1989, 106) naziva dijagramom subjekciju opisuje kao „dijagramizaciju“ pojedinca jer se subjekcijom njegovo delanje usklađuje sa pravilima dispozitiva.

⁶ Fuko (2003, 574) tvrdi da njegova namera nije da pronade univerzalni oblik subjektivnosti te time da uspostavi teoriju subjekta već teži istraživanju istorijskih oblika dimenzije subjektivnosti.

U trećem periodu njegovog rada subjektivnost postaje, kako Delez tvrdi, treća osa dispozitiva te kroz nju Fuko pokušava da bolje osvetli način upravljanja pojedincima (Deleuze 1992, 159–161). On tvrdi da namerava da integriše subjekciju i subjektivnost te time objasni međuodnos „upravljanja drugima i upravljanja sobom“ (Foucault 2016, 25–26). Stoga Fuko razvija koncept „upravljanja istinom“ koji podrazumeva upravljanje pojedincima na takav način da se oni navode da na odgovarajući način upravljaju sobom. Naime, kao i ostale ose dispozitiva subjektivnost se takođe reguliše određenim pravilima, upravljanje istinom podrazumeva da se pravila koja regulišu subjektivnost integrišu s ostalim pravilima dispozitiva (Delez 1989, 106). Ne bi li to objasnio, Fuko (2014b, 81) razvija koncept „tehnologije sopstva“ koju određuje kao skup pravila i operacija kroz koje pojedinci ostvaruju odnos sa sobom. Upravljanje istinom stoga podrazumeva kreiranje tehnologija sopstva ne bi li se subjektivnost „kodirala“ pravilima koja navode pojedinca da upravlja sobom u skladu sa pravilima dispozitiva. Fuko dakle sjedinjuje subjekciju i subjektivnost shvatajući tehnologije sopstva kao „releje“ kroz koje se sprovodi praksa upravljanja pojedincima (Miller and Rose 2008, 7–8).

Za potrebe našeg rada pokušaćemo da dopunimo Fukoovu teoriju upravljanja određenim pojmovima. Osvrnemo li se na njegov ciklus predavanja pod nazivom *Hermeneutika subjekta* videćemo da Fuko izdvaja pojam etosa (*ethos*) kao značajan. On etos određuje kao generalnu strukturu života pojedinca koja određuje njegove odnose sa drugima i sobom (Fuko 2003, 302–303). Etos stoga možemo odrediti kao aspekt dispozitiva upravljanja koji sjedinjuje subjekciju i subjektivnost te stoga čini deo tehnologije upravljanja. Drugim rečima, upravljanje pojedincima se vrši kroz oblikovanje etosa u određenom dispozitivu te se tako određuje način njihovog uklapanja u dispozitiv. Etos je dakle deo logike dispozitiva koji određuje oblik subjekcije i njen odnosa sa dimenzijom subjektivnosti. Naša tvrdnja je da pojedinac biva uključen u dispozitiv kroz figuru „velikog drugog“. Veliki drugi je pojam koji Altiser preuzima od psihoanalitičara Žaka Lakana (Jacques Lacan), za naše potrebe ćemo taj pojam definisati kao virtuelni⁷ entitet koji je iz perspektive subjekta izvor i legitimacija pravila dispozitiva (Fink 2009, 9–11). Drugačije rečeno, etos dispozitiva kreira privid velikog drugog ne bi li naveo subjekta da prihvati pravila dispozitiva i upravlja sobom u skladu sa njima.

---

⁷ Pojam virtuelnog usvajamo iz rada Žila Deleza te velikog drugog smatramo za prividni entitet koji nastaje kao emergentno svojstvo iz pravila etosa. I pored toga veliki drugi je realan entitet jer iz perspektive subjekta proizvodi realne efekte navodeći ga da reguliše svoju subjektivnost pravilima koja su u skladu sa dispozitivom (Delez i Parne 2009, 187–195).

Lakanovo i Altiserovo shvatanje velikog drugog možemo povezati sa Fukoom kroz rad slovenačkog filozofa Mladena Dolara. Naime, Dolar (2012a, 121) tvrdi da Fukoov rad implicitno sadrži ideju velikog drugog kao fiktivnog entiteta koji drži objedinjenim odnose između različitih praksi dispozitiva. Drugim rečima, prema Dolaru veliki drugi je u Fukoovom radu fiktivna figura za koju se pretpostavlja da organizuje i legitimizuje pravila dispozitiva. Za Dolar (2012a, 121–122) Fuko bez ideje velikog drugog ne može da objasni zašto subjekti internalizuju određene norme tj. zašto prihvataju subjekciju. Stoga Dolar (2012a, 122) zaključuje da Lakanovo shvatanje velikog drugog odgovara implicitnoj figuri velikog drugog u Fukoovom radu. Na drugom mestu Dolar (2012b, 143–144) tvrdi da se subjekcija pojedinca kroz njegov odnos sa velikim drugim može objasniti kao njegova internalizacija „glasa velikog drugog“ čime pojedinac biva interpeliran. Ako takvo shvatanje primenimo na Fukoovu teoriju upravljanja moćićemo da kažemo da je glas velikog drugog upravo skup pravila za formiranje subjektivnosti koji sadrže tehnologije sopstva.

Neoliberalni režim upravljanja i postmoderna kultura

U ovom delu rada ukratko ćemo ocrtati osnovni istorijski kontekst našeg istraživanja. Namera nam je da prikazemo promenu u upravljačkim režimima u dvadesetom veku i konsekvntno promenu u etosu upravljačkih dispozitiva. U tu svrhu ćemo se osloniti na Fukoovo određenje disciplinarnog režima upravljanja kao i njegovo istraživanje neoliberalnog upravljačkog režima. S obzirom na to da Fuko istražuje neoliberalizam kao upravljačku racionalnost koja još uvek nije uspostavljena u praksi te je istražuje kao diskurs u nastajanju⁸ (Fuko 2005, 152–153), u ovom delu rada ćemo se osloniti i na autore koji su se bavili društvenim promenama izazvanim neoliberalnom reformom pošto je ona pokrenuta.

Analizirajući ekonomske promene u dvadesetom veku Dejvid Harvi (David Harvey) se oslanja na tvrdnju tzv. „regulacione škole“ da svaki ekonomski sistem u nekom istorijskom periodu mora obezbediti odgovarajuću „proizvodnju radne snage“ kroz socijalizaciju radnika za rad u uslovima kapitalističke proizvodnje (Harvey 1992, 122). Prema njemu, ta socijalizacija uključuje mobilizaciju odgovarajućih sentimenata i psihološke motivacija za učestvovanje u procesu rada (Harvey 1992, 122).

Harvi tvrdi da u prvoj polovini dvadesetog veka nastaje fordistički način ekonomske regulacije koji karakteriše snažna državna kontrola nad privredom

⁸ Fuko prezentuje svoje istraživanje neoliberalizma na kursu pod nazivom *Radanje biopolitike* koji završava 4. aprila 1979 godine. Margaret Tačer (Margaret Thatcher) kao prva državica koja aktivno sprovodi neoliberalne reforme dolazi na vlast 4. maja iste godine.

kao i državna garancija pune zaposlenosti, socijalne pomoći i javno finansiranog zdravstva i obrazovanja (Harvey 1992, 122). Proizvodnja u fordizmu se vrši kroz dugoročna ulaganja u cilju osiguranja stabilnog ekonomskog rasta i profita na dugi rok, što rezultira masovnom proizvodnjom standardizovanih proizvoda (Harvey 1992, 134–135). Ričard Senet (Senet 2007, 28–29) istražuje organizaciju rada u fordizmu i tvrdi da ona podrazumeva da svaki radnik preduzeća ima strogo zacrtan radni zadatak, a odnosi u firmi su uređeni prema piramidalnom obliku. Slično primećuju Boltanski (Luc Boltanski) i Čapelova (Eve Chiapello) istražujući menadžerski diskurs⁹ iz perioda šezdesetih godina, te naglašavaju da se tada menadžerima savetovalo da radnike motivišu nudeći im sigurno zaposlenje i stabilno napredovanje kroz hijerarhiju organizacije (Boltanski and Chiapello 2007, 88–89). Oni takođe tvrde da se u tom periodu menadžerima naglašava da je stabilnost organizacije i njeno funkcionisanje po predvidljivom toku najvažniji cilj (Boltanski and Chiapello 2007, 86–88).

Primećujemo da se radne organizacije u fordističkom periodu u potpunosti mogu videti kao releji za tehnologiju moći disciplinarnog upravljačkog režima. Kako Fuko (2014a, 63) tvrdi, upravljanje u takvom režimu funkcioniše po „centripetalnom“ principu što znači da tehnologija upravljanja teži da ograniči neki prostor i rasporedi elemente u njemu u skladu s određenom svrhom, bez prepuštanja ičega sopstvenom toku. Stoga etos radnih organizacija u tom periodu funkcioniše tako što od zaposlenih zahteva da internalizuju norme organizacije i upravljaju sobom u skladu s njima. Veliki drugi je u okviru takvog etosa, dakle, sama organizacija što znači da se nalazi izvan subjekta i od njega zahteva podvrgavanje mehanizmima organizacije. To primećuje i Frank (1998, 10) (Thomas Frank) tvrdeći da su radne organizacije tokom pedesetih godina funkcionisale prema principu konformizma i zahtevale od radnika podvrgavanje „transedentalnom značaju organizacije“.

Harvi primećuje da tokom šezdesetih počinju promene u organizaciji ekonomije koje kulminiraju naftnom krizom 1973. godine (Harvey 1992, 142–145). On tvrdi da je uzročnik krize fordizma njegova rigidnost i nemogućnost prilagođavanja promenama (Harvey 1992, 142). Posledice krize su restrukturacija privrede, nestanak fordističkog oblika regulacije i nastanak onoga što se uobičajeno naziva neoliberalizmom, a što Harvi naziva postfordističkim načinom regulacije. Postfordizam karakteriše težnja ka stalnim promenama i inovacijama za razliku od fordizma koji je fokusiran na stabilnost. To dovodi do promena na tržištu rada usled slabljenja moći sindikata i stalnih promena u zahtevima preduzeća (Harvey 1992, 150). Tržište rada postaje izuzetno dinamično sa visokom konkurencijom i nastankom novih oblika privremenog, povremenog i fleksibil-

---

⁹ Boltanski i Čapelova svoje istraživanje vrše analizirajući stručne časopise iz oblasti organizacionih nauka.

nog zaposlenja (Harvey 1992, 150). Nastaju promene u organizaciji proizvodnje te se prelazi sa masovne na proizvodnju za diferencirane i specijalizovane niše tržišta, što dovodi do prelaska sa dugoročnog na kratkoročno investiranje usled mogućnosti preduzeća da brže ostvare obrt (Harvey 1992, 156).

Takve promene u privrednoj organizaciji rezultiraju promenama u organizaciji preduzeća. Kako Senet primećuje, preduzeća u postfordizmu prelaze sa piramidalnog na mrežno organizovanje. To im omogućava da se prilagode stalnim promenama u zahtevima tržišta kao i da brzo donose odluke (Senet 2007, 43–44). Mrežno organizovanje je fleksibilno te se preduzeća lako prilagođavaju novim radnim zadacima, proizvodnja u njima se organizuje prema projektnom principu, a zaposleni se angažuju prema zahtevima pojedinačnih projekata (Sennet 2007, 43–44).

Boltanski i Čapelova primećuju da u radnim organizacijama u neoliberalnom periodu nastaje problem sa motivacijom zaposlenih. Istražujući diskurs menadžera tokom devedestih godina, Boltanski i Čapelova primećuju da se menadžerima savetuje da zaposlene motivišu predstavljajući im posao kao samoostvarenje i pronalaženje smisla (Boltanski and Chiapello 2007, 90). Menadžerima se savetuje da „budu vizionari“ te da zaposlenima predstave njihovo lično samoostvarenje i samoispunjenje kao kompatibilno sa ciljevima preduzeća (Boltanski and Chiapello 2007, 91). Du Gej (Paul Du Gay) primećuje isto tvrdeći da nove radne organizacije teže da zaposlene motivišu prikazujući im posao kao oblik „pronalaska sebe“ (Du Gay 1996, 57–58).

Ne bi li uporedio disciplinarni i neoliberalni režim upravljanja Peter Kelepe (2016, 156) tvrdi da neoliberalni režim funkcioniše prema centrifugalnom principu. Dok disciplinarni režim teži totalizaciji kontrole nad elementima kojima upravlja, neoliberalizam, kako Fuko (2005, 354) tvrdi, pušta da stvari „idu svojim tokom“ i „toleriše različitosti“. To drugim rečima znači da neoliberalizam ne teži normiranju ponašanja subjekata kojima upravlja već stvara uslove pod kojima će subjekti upravljati sobom u skladu sa zahtevima upravljačkog režima. To primećuje i Fuko (2005, 308–309) izdvajajući „mehanizam homo economicusa“ kao glavni metod upravljanja u neoliberalizmu. Homo economicus je za njega mehanizam kojim se subjekti u neoliberalizmu navode da upravljaju sobom na odgovarajući način (Fuko 2005, 310). To je, drugim rečima, etos u našem određenju te se kroz njega utiče na subjektivnost pojedinaca kojima se upravlja.

Možemo tvrditi da se neoliberalni etos oslanja na stvaranje subjekata koji bi delali autonomno ali u skladu sa ciljevima preduzeća. Razlika između disciplinarnog i neoliberalnog režima se tiče velikog drugog. Dok je u disciplinarnom režimu veliki drugi izvan subjekta i od njega zahteva podvrgavanje normama, u neoliberalizmu se veliki drugi nalazi u samoj subjektivnosti. Bauman (2000, 85–86) (Zygmunt Bauman) primećuje tu razliku i neoliberalizam naziva reži-

mom „sinoptikona“. Dok je Bentamov (Jeremy Bentham) panoptikon za Fukoa paradigma¹⁰ disciplinarnog režima u kom se veliki drugi nalazi izvan subjekta, sinoptikon podrazumeva da subjekt doživljava samog sebe kao sopstvenog velikog drugog (Bauman and Lyon 2013, 62). Stoga, kako autori koje smo naveli ističu, u neoliberalnom režimu subjekt biva vezan za preduzeće kroz svoje lične težnje za samoispunjenjem i samoaktuelizacijom što drugim rečima znači da veliki drugi dobija oblik subjektivnih želja.

Mnogi autori pomenute promene u ekonomskoj sferi dovode u vezu sa kulturnim promenama koje se odvijaju u istom periodu. Marksistički kulturni teoretičar Fredrik Džejmson (Fredric Jameson) možda je najznačajniji autor koji se bavi tom temom. Za Džejmsona, usled neoliberalnog ekonomskog zaokreta, nastaje ono što naziva „postmodernom kulturom“ (Džemson 2016). Nadalje ćemo prikazati najznačajnije kulturne promene koje prate prelazak iz disciplinarnog u neoliberalni upravljački režim ne bi li ukazali na značaj kulture za praksu upravljanja¹¹ s obzirom na to da je kulturna sfera vidno odsutna u Fukoovim istraživanjima upravljačkih režima.

Disciplinarnom režimu odgovara ono što se uobičajeno naziva „masovnom kulturom“. Ona je kulturna dimenzija fordističkog načina regulacije i nastaje kao posledica njegove težnje da proizvodi veliku količinu sličnih i standardizovanih proizvoda. Kako to primećuje Žil Lipovecki (Giles Lipovetsky) (Lipovecki 2008, 22–32), fordizam karakteriše „logika kvantiteta“ tj. težnja da se potrošači navedu na kupovinu što veće količine sličnih proizvoda. Možda najbolja kritika takve kulture dolazi iz rada Adorna (Theodor W. Adorno) i Horkhajmera (Max Horkheimer) (2008, 69) koji je nazivaju „kulturnom industrijom“ i opisuju je kao apstraktnu mašinu koja svaki segment kulturnog života kreira prema istom obrascu. U njihovom tumačenju kulturna industrija predstavlja proširenje dominacije koja se nad radnicima praktikuje na radnom mestu u okviru fordizma, te stoga kulturnu industriju karakteriše repetitivnost i monotonost (Adorno i Horkhajmer 2008, 78). Stoga možemo reći da je Adornovo i Horkhajmerovo shvaćanje kulturne industrije najbolji opis kulturne dimenzije disciplinarnog režima.

Od šezdesetih godina razvijaju se kritike masovne kulture od strane različitih manjinskih i kontrakulturnih pokreta (Hit i Porter 2011). Neoliberalni režim

---

¹⁰ Pojam paradigme preuzimamo od italijanskog filozofa Đorđa Agambena (Giorgio Agamben) koji ga definiše kao određen istorijski fenomen koji izuzetno verno oslikava neki aspekt istorijskog perioda u kom se javlja (Agamben 2009, 9–33). Stoga je Bentamova ideja panoptikona kao poželjnog arhitektonskog uređenja zatvora Fukou poslužila kao paradigma disciplinarnog režima.

¹¹ Harvi i Džejmson objašnjavaju kulturne promene koje prate neoliberalne ekonomske reforme prodiranjem ekonomske logike u kulturnu sferu pošto kulturna sfera omogućuje relativno brzo sticanje profita jer je period konzumacije kulturnih proizvoda izuzetno kratak (Džemson 2015, 114–138; Harvey 1992, 285–291).

upravljanja se razvija usvajanjem kritika disciplinarnog režima tj. fordizma i masovne kulture kao njegove kulturne dimenzije. Boltanski i Čapelova pokazuju aproprijaciju tih kritika od strane menadžerskog diskursa, dok historičar Tomas Frank dokumentuje njihovo usvajanje od strane marketinške industrije (Boltanski and Chiapello 2007, 168–169; Frank 1998). To dovodi do novih oblika upravljanja preduzećima kao i do novih formi marketinga. Du Gej pokazuje da nova preduzeća prelaze sa strategija koje vide tržište kao homogeno i teže da prodaju što veću količinu robe na strategiju koja teži kreiranju specijalizovanih proizvoda (Du Gay 1996, 110). To dovodi do novih oblika marketinga koji targetiraju subjektivnost potrošača te nude proizvode namenjene kreiranju specifičnih identiteta i životnih stilova (Du Gay 1996, 110–116). Takva strategija kreira odgovarajućeg potrošača kog Lipovecki (2008, 46–47) naziva „hiperpotrošačem“ za kog tvrdi da se tokom potrošnje vodi isključivo ličnim željama, a ne kao što je do tada bilo uobičajeno klasnim ili statusnim odrednicama. Hiperpotrošač teži isključivo autonomnoj izgradnji ličnog identiteta te se, kao što Bauman i Laš (Christopher Lasch) primećuju, postmoderna kultura odlikuje raširenom težnjom za „autentičnošću“¹² (Bauman 2009, 27; Lasch 1986, 188–192). Usled toga što se potrošnja organizuje prema ličnim težnjama potrošača oni se navode na neprekidno istraživanje svoje subjektivnosti ne bi li dopreli do svog „pravog ja“, te oblikovali sopstvenu potrošnju u skladu s istinskim željama skrivenim u ponorima svog sopstva.

Primećujemo da kulturne promene u drugoj polovini dvadesetog veka prate promene u ekonomskoj sferi, a stoga i promene u upravljačkim režimima. Kulturu stoga možemo videti kao dimenziju upravljačkog režima koja reprodukuje logiku njegovog etosa te stoga doprinosi upravljanju subjektima. Kako primećuje kulturni teoretičar Tod MekGauvan (Todd McGowan), u drugoj polovini dvadesetog veka dešava se prelazak iz „društva prohibicije“ u „društvo zadovoljstva“ (McGowan 2004, 34). On tvrdi da je u periodu kulturne industrije super-ego od subjekata zahtevao odricanje od zadovoljstva dok u postmodernoj kulturi super-ego nalaže subjektu uživanje i ispunjenje želja kao obavezu (McGowan 2004, 3). Drugim rečima veliki drugi je u periodu kulturne industrije izvan subjekta i nameće mu ograničenje uživanja dok mu zauzvrat pruža stabilnost kroz njegovu poziciju u dispozitivu discipline. S druge strane, u postmodernoj kulturi se veliki drugi nalazi u okviru subjektivnosti i subjektu kao obavezu nalaže ispunjavanje svojih „autentičnih“ želja. Tako dakle izgleda proces subjekcije pojedinca neoliberalnom dispozitivu kroz subjektivnost¹³. Naša namera je da prikazemo ulogu literature za samopomoć u toj kulturnoj transformaciji.

---

¹² Za analizu ideološke uloge koncepta autentičnosti u savremenom kapitalizmu vidi Adorno 1978.

¹³ Takav oblik subjekcije Bodrijar (Jean Baudrillard) i Bauman nazivaju „zavođenjem“ i tvrde da postmoderna kultura upravlja subjektima podstičući želju i

Šta je literatura za samopomoć?

Literatura za samopomoć je proučavana u različitim disciplinama kao što su semiotika (Cherry 2008), folkloristika (Dolby 2005), sociologija (Lichter- man 1992), psihologija (Vrcelj i Zloković 2006; Madsen 2015) i studije kulture (Žurić Jakovina 2014; Žurić Jakovina i Jakovina 2016). Kao što smo pomenuli, naše istraživanje se bazira na teorijskom pravcu pod nazivom studije upravlja- nja sa fokusom na teorijski aparat koji razvija Mišel Fuko. Stoga ćemo literaturu za samopomoć istraživati kao oblik tehnologije sopstva i pokušaćemo da ocrtamo sistem pravila za formiranje subjektivnosti koji nalazimo u njoj.

Nadalje ćemo se mahom osloniti na rad Hajdi Meri Rimke (Heidi Marie Rimke) i pokušaćemo da na osnovu njenog rada ponudimo definiciju literature za samopomoć. Jedan od načina na koji Rimkeova (1997, 42–43) određuje lite- raturu za samopomoć jeste kao polisemični diskurs namenjen kreiranju i distri- buciji određenih „istina“ koje imaju realne posledice po ljudsku praksu. Slično primećuje i Čeri (Scott Cherry) tvrdeći da je literatura za samopomoć semiotički sistem kreiran sa ciljem promene samog čitaoca (Cherry 2008, 345–346). On zaključuje da kodovi sadržani u primercima takve literature utiču na čitaoca i van perioda čitanja (Cherry 2008, 345–246). Sledeći rad Rimkeove (Rimke 1997, 11–12) literaturu za samopomoć možemo odrediti kao heterogen skup tekstova čija je zajednička karakteristika pre svega njihova „eto-poetičnost“. Fuko (1988a, 15) tvrdi da se tokom istraživanja, koje je prethodilo drugom tomu „Istorije seksualnosti“, oslanjao na tekstove „preskriptivne prirode“ čiji je cilj da „propišu pravila ponašanja“. On takve tekstove naziva „eto-poetičkim“ i tvr- di da oni:

...daju pravila, mišljenja i savete o valjanom ponašanju: to su ‘praktični’ tek- stovi koji su i sami predmet određene ‘prakse’, utoliko što su napisani da bi se čitali, naučili, promišljali, koristili i stavljali na probu; utoliko što su težili, napol- sletku, da stvore obrazac svakodnevnog ponašanja. Uloga ovih tekstova bila je da budu delotvorni činioци koji pojedincima omogućavaju da preispitaju vlastito ponašanje, da ga nadziru, oblikuju i izgrađuju same sebe kao etičke¹⁴ subjekte. (Fuko 1988a, 15–16)

Rimkeova, dakle, proučava literaturu za samopomoć kao oblik tehnologije sopstva koja sadrži pravila za formiranje subjektivnosti u diskurzivnom obliku. Slično metodološko usmerenje možemo primetiti kod kulturnog psihologa Rat- nera (2019, 34) (Carl Ratner) koji tvrdi da kulturna psihologija podrazumeva nudeći sredstva za njeno zadovoljenje. Stoga subjekti doživljavaju svoje uključenje u neoliberalni dispozitiv kao svojevoljno jer postaju njegov deo težeći sopstvenim željama (Bodrijar 1994, 93–94; Bauman and Lyon 2013, 53).

¹⁴ Fuko (1988, 26–33) koristi pojam etike i subjektivnosti sinonimno tvrdeći da etika podrazumeva subjektovu izgradnju određenog odnosa sa sobom.

istraživanje „alata“ koji nastaju u određenoj kulturi za potrebe formiranja subjektivnosti pojedinaca. On tvrdi da ti alati dovode kulturu i psihi u vezu kroz diskurzivne sisteme značenja i time utiču na formiranje reprezentacija u psihama pojedinaca (Ratner 2009, 35).

Možemo izdvojiti dva osnovna obeležja literature za samopomoć kao tehnologije sopstva. Prva osobina se tiče „problem-rešenje“ strukture koju ta literatura sadrži. Literatura za samopomoć ukazuje subjektu na određen problem koji zahteva rešenje čime bi subjekt dostigao određeno stanje sreće, ispunjenja i zadovoljstva (Dolby 2005, 67). Druga osobina se odnosi na fokus koji navedena literatura usmerava ka subjektu. Pravila za formiranje subjektivnosti, koja se nalaze u toj literaturi, subjekta usmeravaju ka autopoetičkim aktivnostima (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 334–337). To znači da literatura za samopomoć subjekta usmerava ka različitim mogućnostima promene samog sebe ne bi li tako adresirao pomenuti problem na koji mu ta literatura takođe ukazuje (Rimke 1997, 6–8). Stoga Rimkeova zaključuje da se literatura za samopomoć može videti kao narativni prostor kroz koji se čitaocima ukazuje kako da postignu ličnu transformaciju i postanu subjekt „kakav bi trebali da budu“ (Rimke 1997, 102).

Rouz tvrdi da se racionalnost određenog režima upravljanja prevodi u različite tehnologije upravljanja i diskurse te se na taj način sprovodi (Rose 1999, XXII). Možemo zaključiti da literatura za samopomoć predstavlja tehnologiju sopstva u diskurzivnom obliku koja vrši funkciju releja tehnologije upravljanja određenog upravljačkog režima. Funkcija literature za samopomoć je stoga regulacija subjektivnosti pojedinaca što ih konsekvntno subjektuje odgovarajućem režimu upravljanja. Ne bi li to bolje objasnili moramo se osvrnuti na Rouzovu tvrdnju da promene u upravljačkim režimima u dvadesetom veku dovode do porasta značaja stručnjaka za ljudski psihi (Rose 1999, 10–11). Prema njemu, ti stručnjaci proizvode diskurse kroz koje pojedinci formiraju svoju subjektivnost te se na taj način pojedincima upravlja na daljinu, posredstvom stručnjaka (Rose 1999, 117–118). Koristeći pojmove koje smo formulisali za potrebe našeg rada možemo reći da stručnjaci predstavljaju svojevrzne tumače naredbi velikog drugog. U slučaju literature za samopomoć Rouzovo shvatanje stručnjaka se može primeniti na autore primeraka te literature, što tvrdi i Žurić Jakovina¹⁵. Ona ističe da autori komuniciraju sa čitaocima kroz literaturu za samopomoć nudeći im savete o mogućnostima postizanja samotransformacije kao i tumačenja problema usled kojih čitaoci moraju transformisati sebe¹⁶. Stoga

---

¹⁵ https://www.academia.edu/5905754/Priručnici_za_samopomoć_-_tekst_i_kontekst_samo_pomoći_Self-help_books_-_text_and_context_of_self_help (pristupljeno 11. 5. 2020.)

¹⁶ https://www.academia.edu/5905754/Priručnici_za_samopomoć_-_tekst_i_kontekst_samo_pomoći_Self-help_books_-_text_and_context_of_self_help (pristupljeno 11. 5. 2020.). Žurić Jakovina objašnjava odnos između autora i

možemo reći da autori literature za samopomoć predstavljaju sebe kao tumače volje velikog drugog i tu volju kodiraju u pomenutoj literaturi.

Kratka istorija literature za samopomoć

U ovom delu rada nameravamo da ukratko prikažemo istoriju nastanka savremene literature za samopomoć. Kao što ćemo videti, od svog nastanka diskurs te literature zadržava svoje osnovne osobine tj. fokus na rešavanje životnih problema pojedinaca kroz neki oblik lične transformacije. Tačke na kojima uočavamo razlike su odnos autora sa čitaocem kao i određenje velikog drugog.

U svom tekstu o poreklu literature za samopomoć Efiingova (Mercè Mur Effing) navodi *Autobiografiju* Bendžamina Frenklina (Benjamin Franklin) iz 1788. kao prvi primerak te literature (Effing 2009, 128). Ona to tvrdi jer se Frenklinova *Autobiografija* između ostalog može čitati kao skup saveta čitaocima kako da vode uspešan život i steknu bogatstvo (Effing 2009, 128). Kao što Žurić Jakovina (2014, 13) primećuje, korene prve faze literature za samopomoć možemo naći u protestantskom puritanizmu usled čega saveti u toj literaturi odražavaju protestantske ideale napornog rada i težnje za poslovnim uspehom. Ta faza se nastavlja u devetnaestom veku sa „transedentalističkim“ pokretom čiji autori ističu pronalaženje sopstvenog puta do jedinstva sa bogom¹⁷ putem individualnog truda (Žurić Jakovina 2014, 13–14). Ono što primećujemo jeste da prvu fazu razvoja literature za samopomoć prvenstveno karakteriše njeno religijsko usmerenje usled čega se autor tih dela predstavlja kao svojevrсни tumač božjih naredbi. Literatura za samopomoć je u tom periodu prvenstveno zamišljena kao skup saveta koji bi čitaocima pomogli da bolje poštuju božje naredbe te da pronađu sopstveni put ka njemu¹⁸ (Žurić Jakovina 2014, 14).

Efiingova ističe da usled ekonomskih promena izazvanih Velikom depresijom nastaje velika promena u oblicima literature za samopomoć, koja dovodi do njene druge faze. Ona smatra da se literatura za samopomoć u tom periodu fokusirala na podizanje samopouzdanja čitalaca ne bi li ih podstakla na preduzet-

---

čitaoca literature za samopomoć koristeći teoriju književnog transfera koja integriše psihoanalitičku ideju transfera sa proučavanjem književnosti. Ona tvrdi da se čitanjem te literature dešava promena u „unutrašnjim obrascima“ čitalaca tj. promena u uređenjima njihovog sopstva. Prema Žurić Jakovini transfer između autora i čitaoca posredstvom pomenute literature je uzrok te promene.

¹⁷ Kao primere autora koji su pripadali tom pokretu možemo navesti Ralfa Voldo Emersona (Ralph Waldo Emerson) i njegovo delo *Samopouzdanje* (1841) kao i Henrija Dejvida Toroa (Henry David Thoreau) i njegovo delo *Volden* (1854) (Žurić Jakovina 2014, 14–15).

¹⁸ Transedentalistički pokret je dovođen u vezu s unitarizmom jer je naglašavao sjedinjenje sa bogom, a ne sveto trojstvo (Žurić Jakovina 2014, 14).

ničku aktivnost (Effing 2009, 130–131). To možemo videti na osnovu naslova najpoznatijih primeraka literature za samopomoć iz tog perioda kao što je *Misli i obogati se* (1937) Napoleona Hila (Napoleon Hill), *Kako sam uzdigao sebe od propalитета do uspeha u prodaji* (1947) autora Frenka Bečera (Frank Betcher) ili *Kako steći prijatelje i uticati na ljude* (1936) Dejla Karnegija (Dale Carnegie) (Effing 2009, 130–131). Primećujemo da se u tom periodu literatura za samopomoć mahom fokusira na savetovanje čitalaca o tome kako da se bolje uklope u kulturne norme te time efikasno učestvuju u ekonomskoj delatnosti.

Polovinom dvadesetog veka nastaje novi oblik literature za samopomoć koji i dalje možemo svrstati pod drugu fazu. Autori tog oblika literature za samopomoć su mahom profesionalni psiholozi i svoje tvrdnje teže da potkrepe „naučnim“ dokazima (Effing 2009, 133–134; Woodstock 2007, 177–178). Stoga njihov odnos sa čitaocima dobija oblik autoritativnog obraćanja i prezentiranja „istine“ čitaocu (Woodstock 2007, 178). Vidimo da, za razliku od prve faze, u drugoj fazi „nauka“ kao takva dobija poziciju velikog drugog dok autori literature za samopomoć u ovom periodu predstavljaju njene tumače. Autori u ovom periodu dolaze iz „psi“ disciplina (psihijatrija, psihologija i psihoterapija) kako ih Rouz naziva te se potpuno uklapaju u njegovu ideju „stručnjaka za psihu“ (Rose 1999, VII-VIII, 119). Kako on tvrdi, psi discipline predstavljaju diskurse koji omogućuju spoznavanje i upravljanje psihom pojedinaca te su stoga deo tehnologija upravljanja (Rose 1999, 7–11). Literatura za samopomoć se tokom ovog perioda može odrediti kao tehnologija sopstva dispozitiva discipline, a najbolji primer za to nam pruža knjiga *Moć pozitivnog mišljenja* (1952) Normana Pila (Norman Vincent Peale) namenjena da pomogne zaposlenima u tom periodu da se nose sa stresom na radnom mestu (Effing 2009, 132–133). Takođe, na samom kraju ovog perioda psihijatar Morgan Skot Pek (Morgan Scott Peck) objavljuje svoj bestseller *Put kojim se ređe ide* (1978) u kom propagira samodisciplinu, odlaganje zadovoljenja i odgovornost kao rešenja za životne poteškoće (Cheng and College 2008, 6–9).

Jedan od izvora savremene literature za samopomoć se može pronaći u razvoju onoga što se uobičajeno naziva „terapijskim diskursom“. Razni autori primećuju da u drugoj polovini dvadesetog veka dolazi do razvoja u psi disciplinama te da se diskursi razvijeni u njihovom okviru šire kroz sve pore savremenog društva. Kristofer Laš to vidi kao posledicu radikalizma šezdesetih godina koji menja svoj fokus sa društvenih ciljeva na lični život pojedinca (Lasch 1976, 4–5). Slično primećuje i sociolog Entoni Gidens (Anthony Giddens) i tvrdi da je rast značaja terapije u savremenom društvu uzrokovan time što „refleksivnost“ postaje društvena norma, što znači da se od pojedinaca očekuje da konstatno preispituju sopstveni život i njegov tok što izaziva anksioznost (Giddens 1991, 32–34). Eva Iluz (Eva Illouz) primećuje da terapijski diskurs prožima sve društvene institucije kao i kulturne produkte (Illouz 2009, 7–8). Ona tvrdi

da terapijski diskurs prelazi granice između društvenih sfera i pronalazi svoje mesto u popularnoj kulturi, ekonomskim institucijama, školama, vojsci itd. (Illouz 2008, 10). Prema Iluzovoj terapijski diskurs postaje novi „jezik sopstva“ čime označava organizovani skup znanja i pravila za „ispravno“ organizovanje psihe (Illouz 2008, 5–7). Rouz primećuje sličnu tendenciju te tvrdi da savremeni oblici terapijskog diskursa potiču iz humanističke psihologije tj. iz radova Eriha Froma (Erich Fromm), Karla Rodžersa (Carl Rogers), Abrahama Maslova (Abraham Maslow), Viktora Franka (Viktor Frankl) i drugih¹⁹ (Rose 1999, 110). Iluzova strukturu tog diskursa opisuje kao narativ koji sopstvo konstruiše kao „bolesno“, a terapiju kao lek koji sopstvo dovodi do razvoja i „samoostvarenja“ (Illouz 2008, 176–177).

Drugi najvažniji izvor savremene literature za samopomoć je skup verovanja i praksi koje se označavaju kao „New Age“²⁰. Poput terapijskog diskursa New Age ima korene u kontrakulturnim pokretima šezdesetih ali mu popularnost raste tek od osamdesetih godina (Kauzlarić 2015, 41). New Age se može videti kao pokret koji propagira spiritualne prakse i verovanja koja su razvijena aproprijacijom iz istočnjačkih religija kao što su budizam, hinduizam, taoizam itd. (Kauzlarić 2015, 41). Iako nije formalno organizovan ovaj pokret deli određena osnovna uverenja koja možemo naći u svim njegovim varijacijama (Askehave 2004, 8). Prvo od tih uverenja je fokus na sopstvo pojedinca. Inger Askejeva (Inger Askehave) tvrdi da je jedno od osnovnih obeležja New Age pokreta težnja ka „višem ja“ što opisuje kao transedentalnu kosmičku figuru sopstva koju svaki pojedinac poseduje (Askehave 2004, 11). New Age pokreti smatraju da je naš ego iluzija koju proizvodi materijalni svet te New Age spiritualne prakse teže njegovom odstranjivanju i dostizanju više forme sopstva (Askehave 2004, 11). Sledeća osobina je holizam, kako Kauzlarić (2015, 42–43) tvrdi, New Age kritikuje analitičko i redukcionističko mišljenje i postulira da je univerzum sastavljen od jedinstvene „supstance“ te je ideja binarnosti uma i tela takode iluzija. Navedeni postulati dovode do trećeg, naime filozofija New Age pokreta tvrdi da pošto je ljudski um jedno s univerzumom ljudi su sami kreatori sopstvene realnosti (Kauzlarić 2015, 43; Askehave 2004, 11–12). Prema New Age spiritualnosti pojedinci su ti koji stvaraju realnost svojim mislima, što implicira da promena realnosti proizilazi iz promene unutrašnjeg stava pojedinaca kroz različite prakse (Kauzlarić 2015, 43–44). Prema Kauzlariću filozofija New Age spiritualnosti tvrdi da „ljudska misao dobija magijsku moć“ (Kauzlariću 2015, 43), „dobre misli se postepeno materijalizuju pa pozitivan fokus menja stvar-

¹⁹ Istražujući poreklo određenih aspekata savremene literature za samopomoć Žurić Jakovina takođe navodi humanistički psihologiju i njene autore kao jedne od zaslužnih za njen savremeni oblik (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 328–334).

²⁰ Ponekad se prevodi kao „Novo doba“ ili se transkribuje kao „Nju ejdž“. Mi smo odlučili da ostavimo naziv u originalu.

nost“ (Kauzlariću 2015, 44). Prakse promene realnosti su stoga vizuelizacije, autosugestije, optimizam i sl. (Kauzarlić 2015, 43). Prema Kauzlariću (2015, 43) prakse promene realnosti koje New Age spiritualnost predlaže upravo podrazumevaju „komunikaciju sa višom inteligencijom“, tj. sa našim „višim ja“.

Terapijski diskurs i New Age spiritualnost predstavljaju dva izvora savremene literature za samopomoć tj. njene treće faze. Tvrdimo da treća faza počinje krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina dvadesetog veka (Effing 2009, 134). To se poklapa sa nastankom neoliberalnog upravljačkog režima i postmoderne kulture kao njegove kulturne dimenzije. Savremena literatura za samopomoć se stoga može videti kao tehnologija sopstva koja nastaje kombinacijom terapijskog diskursa kao aspekta tehnologije upravljanja u neoliberalizmu i New Age spiritualnosti koju Kauzlarić takođe povezuje sa neoliberalizmom i postmodernom kulturom te je naziva „modusom neoliberalne hegemonije“²¹ (Kauzlarić 2016). Stoga savremena literatura za samopomoć istovremeno sadrži, kako Vukomanović (2018, 40–47) primećuje, spiritualne i terapijske dimenzije.

Savremena literatura za samopomoć kao tehnologija sopstva

Fukoov metod istraživanja eto-poetičkih tekstova kao diskurzivnih tehnologija sopstva podrazumeva kreiranje onoga što Angermjuler (Johannes Angermuller) naziva „teorijskim diskursom“ (Angermuller 2014, 56). Prema njemu analiza diskursa se vrši upotrebom teorijskog diskursa kao svojevrsne prizme kroz koju se posmatra predmet istraživanja koji on naziva „objekt diskursom“ (Angermuller 2014, 56). Kroz taj proces nastaje novo znanje koje ne možemo uočiti u objektu diskursu bez pomoći teorijskog diskursa (Angermuller 2014, 56).

Prema Fukou pomenuti tekstovi sadrže „modove veridikcije“ što je pojam kojim on naziva pravila za formiranje subjektivnosti u diskurzivnom obliku (Han 2002, 164). Teorijski diskurs kojim on istražuje eto-poetičke tekstove se sastoji od četiri teorijski formulisana moda veridikcije koji dobijaju ulogu „dis-

---

²¹ Osim promena u samoj literaturi podaci ukazuju i na rast njene popularnosti. Sociološkinja Miki Mekgi (Micki McGee) tvrdi da se od 1972. do 2000. prodaja ovog tipa literature više nego duplirala te je skočila sa 1,1 na 2,4 procenta od ukupne prodaje knjiga u SAD (McGee 2005, 11–12). Ona takođe tvrdi da se od 1991. do 1996. prodaja literature za samopomoć uvećala za 96 procenata (McGee 2005, 11). Do 1998. totalna zarada od prodaje ove literature je iznosila 581 milion dolara (McGee 2005, 11). Mekgijeva takođe navodi istraživanje urađeno 1988. godine koje je ustanovilo da je između jedne trećine i jedne polovine Amerikanaca barem jednom kupilo neki primerak literature za samopomoć (McGee 2005, 11). Prema njoj povećano interesovanje za literaturu za samopomoć nastaje usred neoliberalnih reformi i rasta nesigurnosti na tržištu rada (McGee 2005, 12–13).

kurzivnih toposa“ kako to Hejden Vajt (Hayden White) naziva. Prema Vajtu diskurzivni toposi su tačke u diskursu oko kojih se iskazi grupišu i povezuju po određenim pravilima (White 1986, 1–2). Fukoova namera je upravo da istraži na koji način se iskazi u pomenutim tekstovima grupišu oko toposa koje je pret-hodno formulisao u svom teorijskom diskursu. Tokom našeg istraživanja ćemo primeniti Fukoov teorijski diskus na savremenu literaturu za samopomoć tj. na primerke te literature pisane posle 1980. godine. Istraživanje ćemo izvršiti na sekundarnoj literaturi tj. na osnovu već postojećih istraživanja te literature pokušajući da ih sumiramo kroz strukturu Fukoovog teorijskog diskursa za istraživanje diskurzivnih tehnologija sopstva.

Etička supstancija

Prvi mod veridikcije koji Fuko izdvaja naziva „etičkom supstancijom“. On etičku supstanciju definiše kao onaj aspekt subjekta koji određena tehnologija sopstva izdvaja kao objekt kojim subjekt treba da upravlja (Fuko 1988a, 27). Drugim rečima to je određeni aspekt subjekta prema kom se on odnosi kao prema objektu te se kroz taj odnos formira njegova subjektivnost. Stoga taj mod veridikcije možemo nazvati ontologijom subjekta (Nilson 1998, 7).

Ispitujući savremenu literaturu za samopomoć pronašli smo dve etičke supstancije koje funkcionišu u međudodnosu²². Naime, prva etička supstancija se odnosi na autentično, pravo sopstvo koje se navodno nalazi u subjektu. Kako Karter-Skotova (Cherie Carter-Scott) ističe u svojoj knjizi *Ako je ljubav igra – ovo su pravila* (2000): „Tvoje sopstvo je je jezgro tvog bića, esencijalni entitet koji postoji nezavisno od tvoje ličnosti, tvog ega, tvojih mišljenja, tvojih emocija...“ (Hazleden 2003, 416). Slično primećuje i Džefersova (Susan Jeffers) u knjizi *Prekini borbu i pleši sa životom* (1996) kada tvrdi da „u svakom od nas postoji mesto koje je izvor božanskog...“ (Rimke 1997, 113–114). Taj aspekt pojedinca ona naziva „više sopstvo“ i tvrdi da ono sadrži „mudrost izvan naših najdivljijih snova koja nas može odvesti tačno tamo gde treba da dospemo...samo ako ga slušamo“ (Rimke 1997, 113–114).

Drugi oblik etičke supstancije, koji smo uočili, odnosi se na ono što je subjekt stekao tokom života u društvu. Kako Rimkeova primećuje u više primeraka savremene literature za samopomoć može se uočiti binarnost između „pravog“ i „lažnog“ sopstva (Rimke 1997, 115–116). Naime, pravo sopstvo se često prikazuje kao „dete u nama“ koje konstatno nosimo u sebi, dok se lažno sopstvo izjednačuje sa našim stečenim iskustvima. Mur (Thomas Moore) u svojoj knjizi *Briga*

---

²² Takav nalaz nije u suprotnosti sa Fukoovim (2017, 324) idejama jer on ističe da je svaki mod veridikcije delimično nezavisan i da može postati deo drugih tehnologija sopstva.

o duši (1992) naše „unutrašnje dete“ naziva „dušom“ te tvrdi da detinjstvo prikazuje „pravu sliku čoveka u njegovoj celosti i individualnosti, više nego odraslo doba“ (Rimke 1997, 117). Stoga, kako primećuje Rimkeova ali i Binkli (Sam Binkley), savremena literatura za samopomoć upućuje čitaoce na promenu stečenih navika, sećanja, mišljenja i ostalih elemenata „lažnog sopstva“. Kako Binkli tvrdi, čitaocima se poručuje da su njihove životne nedaće uzrokovane iskustvima stečenim tokom života te ih se moraju otarasiti ne bi li došli do svog „višeg sopstva“, a time i do sreće²³ (Binkley 2014, 31–32). Kako autorka Zonja Harrington (Zonnya Harrington) tvrdi u svojoj knjizi *Skini se sa svog jo-joa* (1995) „...možemo izabrati da budemo samomotivisani učenici posvećeni proučavanju i otkriću našeg pravog unutrašnjeg sopstva“ (Rimke 1997, 119–120).

Primećujemo da savremena literatura prati problem-rešenje strukturu koju smo izdvojili. Naime, kako primećuje Žurić Jakovina izdvajajući kao primer knjigu Brende Šošane (Brenda Shoshanna) *Bez straha* (2010), savremena literatura za samopomoć izdvaja ego pojedinca i njegovu težnju za konformiranjem društvenim normama kao problem²⁴ (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 331). Šošana tvrdi da je ego „maska“ koju koristimo ne bi li se uklopili u društvene norme usled čega nemamo pristup našoj „iskonskoj prirodi“ koja je izvor sreće i zadovoljstva (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 331). Kao što vidimo savremena literatura za samopomoć se u potpunosti uklapa sa postmodernom kulturom koja propisuje autentičnost kao kulturnu normu.

Vid potčinjenosti

Sledeći mod veridikcije u Fukoovom (1988a, 27) teorijskom diskursu on naziva „vidom potčinjenosti“ i određuje ga kao subjektov odnos prema nekom pravilu koje smatra obaveznim da sprovodi. Za potrebe našeg rada taj mod veridikcije možemo redefinisati kao osnovno pravilo za formiranje subjektivnosti koje veliki drugi subjektu propisuje. Drugim rečima, ovaj mod veridikcije propisuje odnos subjekta sa svojom etičkom supstancijom.

²³ Bauman ističe da je takav odnos prema sopstvenim životnim iskustvima karakterističan za period „fluidne modernosti“ što je njegov naziv za postmodernu kulturu. On ističe da život pojedinca u fluidnoj modernosti karakteriše konstantna promena, što zahteva od njega permanentno odbacivanje onoga što je do tada kroz iskustvo naučio (Bauman 2009, 8–10).

²⁴ Žurić Jakovina poredi Šošanine tvrdnje sa tvrdnjama Valerija Albisetija (Valerio Albisetti) koji koristi pojam „istinskog identiteta“ i tvrdi da dolaskom do njega možemo prevladati sve svoje mentalne probleme (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 331). Ona tvrdi da je koren takvih shvatanja autentičnosti u savremenoj literaturi za samopomoć u radu psihologa Erika Eriksona i u njegovog teoriji identiteta (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 331).

Pomenuli smo da se autori literature za samopomoć predstavljaju kao tumači naredbi velikog drugog. Autori treće faze tj. savremene literature za samopomoć se razlikuju od autora druge faze po njihovom odnosu prema čitaocima. Naime, dok autori u drugoj fazi predstavljaju sebe kao stručnjake koji čitaocima prenose određene istine, autori u trećoj fazi ispoljavaju daleko manje autoritativan odnos. To primećuju Čengova (Martha Cheng) i Koledžova (Rollins College) poredeći pomenutog Skota Peka i njegovu knjigu *Put kojim se ređe ide* i Fila Mekgroa (Phill McGraw) i njegovu knjigu *Sopstvo je važno* (2001). Oni ističu da Mekgro stavlja sebe na isti nivo sa čitaocima i predstavlja svoje tvrdnje kao savete koji čitaocu pomažu na njegovom individualnom putu pronalaska sopstvene individualnosti (Chang and College 2008, 15–23). Kako Čeng i Koledž tvrde: „Mekgro ne vidi čitaoca kao nekog kome jednostavno pruža znanje. On ga vodi u njegovoj ličnoj aktivnosti pronalaska sopstvenog znanja“ (2008, 20). Stoga su autori savremene literature za samopomoć i njegov čitalac u stanju „konstantne razmene“ (Chang and College 2008, 20), a aktivnost čitanja te literature nije za čitaoca proces pasivnog transfera znanja kao u drugoj fazi.

Kako Binkli primećuje, autori savremene literature za samopomoć podsećaju na ono što se uobičajeno naziva „life coach“ ili „životni trener“. Prema Binkliju životni trener napušta ulogu eksperta i postaje svojevrсни „partner“ samom čitaocu (Binkley 2014, 169). On predstavlja sebe kao čitaočevog saputnika koji ga usmerava na putu ka pronalaženju sopstvenih istina i snage za ličnu transformaciju (Binkley 2014, 170). To u potpunosti odgovara etosu neoliberalnog režima upravljanja koji velikog drugog smešta u samog subjekta te stoga autori savremene literature za samopomoć predstavljaju sebe kao čitaočeve pomoćnike u njihovoj potrazi za naredbama velikog drugog. To drugim rečima znači da oni sebe predstavljaju kao pomoćnike čitalaca u procesu njihovog dolaska do svog „pravog sopstva“.

Autori u trećoj fazi literature za samopomoć sebe predstavljaju kao tumače različitih entiteta koje možemo nazvati velikim drugim. Bližim ispitivanjem tvrdnji koje iznose uvidećemo izuzetnu sličnost u opisima entiteta o kojima govore. Antropolog Vukomanović analizira ideju „vorteksa“ u radu Ane Bučević, najpoznatije hrvatske autorke literature za samopomoć. U knjizi *U vorteksu ostvarenih želja* (2016) ona tvrdi da je vorteks oblik paralelne realnosti gde živi naše „nefizičko ja“ i naše želje (Vukomanović 2018, 46). Ona daje instrukcije čitaocima kako da „privuku“ želje iz vorteksa usklađivanjem sebe sa svojim „nefizičkim ja“ (Vukomanović 2018, 46). Sličnu tvrdnju iznosi i Guš (Brad Gooch) u svojoj knjizi *Pronalaženje unutrašnjeg dečka* (1999), on tvrdi da svačije sopstvo sadrži u sebi „glas“ kao mistični entitet koji poseduje drevnu mudrost i čija upustva moramo pratiti (Woodstock 2009, 173). Knjiga *Tajna*²⁵ (2006)

²⁵ Prema podacima *Tajna* je najprodavaniji primerak literature za samopomoć u istoriji i prodana je u 6 miliona primeraka tokom prve godine prodaje (Fernandez 2008,

Ronde Bern (Rhonda Byrne) govori o sličnom entitetu nazivajući ga „zakonom privlačnosti“ i tvrdi da čitaocima otkriva tajnu tog zakona (Fernandez 2008, 13). Zakon privlačnosti prema Bernovoj funkcioniše kroz odnos misli pojedinca sa univerzumom. Prema njoj, misli pojedinca menjaju realnost, a univerzum se usklađuje sa individualnim željama (Fernandez 2008, 14). Bernova tvrdi da će nam „Univerzum dati svaku dobru stvar koju želimo ali je moramo prizvati u svoj život“ (Fernandez 2008, 13).

Vidimo da savremena literatura za samopomoć i dalje sadrži imperativ samotransformacije na koju nagoni pojedinca. Pojedincu se poručuje da unutrašnjom promenom može ostvariti svaku svoju želju (Madsen 2015, 112). Ta transformacija je u slučaju literature za samopomoć u trećoj fazi usmerena na pojedinčevo pronalaženje svog „višeg ja“, „nefizičkog ja“ ili svog „unutrašnjeg glasa“ te usklađivanjem svoje subjektivnosti sa njim usled čega bi se njegove želje automatski ostvarile. Dakle, samotransformacija na koju ova literaura upućuje pojedinca je njegov put ka otkriću da je upravo on veliki drugi te da ima moć kreiranja sopstvene realnosti. Univerzum tada za pojedinca postaje „katalog“, što je metafora koju Karolina Fernandez (Carolina Fernandez) koristi da opiše shvatanje univerzuma u knjizi *Tajna* (Fernandez 2008, 22–23).

Etički rad

Treći mod veridikcije, o kom Fuko govori, jeste „etički rad“ i odnosi se na konkretne prakse koje subjekt treba da izvrši ne bi li svoju subjektivnost saobrazio pravilu iz prethodnog moda (1988a, 28). Možemo reći da se ovaj mod veridikcije odnosi na konkretne prakse kojima subjekt formira svoju subjektivnost u skadu s naredbama velikog drugog.

Prvi tip praksi, koje možemo izdvojiti, jesu prakse kojima subjekt spoznaje sebe i uspostavljanja kontrolu nad sobom. Čest primer takvih praksi na koji možemo naići je praksa pisanja. Mekgijeva navodi da se u savremenoj literaturi za samopomoć kao korisna praksa često navodi pisanje „životnog scenarija“ (McGee 2005, 155–161). Ona tvrdi da se čitaoci navode da opišu svoj život na nekoliko strana, a potom da na nekoliko strana navedu kako bi želeli da njihov život izgleda (McGee 2005, 155–156). Mekgro čitaocima savetuje da tokom dana zapisuju faktore za koje primećuju da utiču na njihovu samopercepciju (Chang and College 2008, 10). On tvrdi da čitaoci kroz takvu praksu mogu uspostaviti kontrolu nad tim faktorima i odstraniti ih te time sačuvati svoju autentičnost od spoljašnjih uticaja (Chang and College 2008, 10). Mekgijeva takođe navodi primere praksi zapisivanja želja i aktivnosti koje ih mogu ostvariti (McGee 2005, 158). Guš takođe navodi praksu pisanja koju naziva „procedurom“. On

---

3). Dokumentarni film na osnovu kog je knjiga napisana je izašao iste godine tokom koje je prodato 2 miliona DVD-jeva tog filma (Fernandez 2008, 3).

savetuje čitaoce da napišu pitanje na jednom delu papira, a na drugom da zapišu ono šta intuitivno osećaju da im „glas“ odgovara (Woodstock 2009, 173). Trenutno možda najpoznatija praksa za uspostavljanje samokontrole u literaturi za samopomoć je praksa meditacije koja najčistiji oblik dobija u praksi „aktivne pažnje“ (mindfulness)²⁶. Praksa aktivne pažnje se opisuje kao oblik samopercepcije i svesnosti sopstvenih mentalnih stanja kroz koje subjekt sebe objektivizuje i uspostavlja kontrolu nad svojim mislima i emocijama (Purser 2019, 6–7).

Sledeći tip praksi se tiče odnosa između pojedinca i njegovog „višeg sopstva“. Bernova ubeđuje svoje čitaoce da moraju konstatno reflektovati o sebi i svojim željama jer „zakon privlačnosti“ ne deluje samo na svesnom nivou, naše podsvesne misli takođe mogu komunicirati s univerzumom i privlačiti stvari u naš život (Fernandez 2008, 38–39). Negativne misli i osećanja se smatraju nepoželjnim u literaturi za samopomoć treće faze i smatraju se znacima našeg lažnog sopstva tj. obrazaca mišljenja koji nisu autentični već naučeni iskustvom (Hazleden 2003, 420). Stoga se predlažu prakse za njihovo odstranjivanje kao što je pozitivno mišljenje i vizuelizacija pozitivnih ishoda u situacijama koje su nam značajne (McGee 2005, 162–167). Takođe se predlažu i „afirmacije“ kao konstatno ponavljanje fraza kojima ubeđujemo sebe u izvesnost nekih ishoda kao i u sopstvenu vrednost (Rimke 1997, 156–160). Kako Bernova tvrdi, u naše želje ne možemo verovati samo na kognitivnom već i na emotivnom nivou, u suprotnom zakon privlačenja neće biti efektivan (Fernandez 2008, 39). Stoga se kao česta praksa predlaže uvećanje samopouzdanja kroz „ljubav prema sebi“ i uveravanje sebe u sopstvenu vrednost (Hazleden 2003, 415–416). To formira specifičan odnos pojedinca sa sobom koji mu omogućuje da dođe u dodir sa svojim „pravim ja“ i realizuje svoj unutrašnji potencijal da kreira sopstvenu realnost (Hazleden 2003, 416).

Pisanje o sebi Fuko (2014b, 118) naziva „etopojetičkom“ praksom tj. praksom spoznavanja sebe koja omogućuje rekreiranje subjektivnosti. U okviru savremene literature za samopomoć ta praksa je deo skupa praksi za koje Purser (2019, 13–14) (Ronald Purser) tvrdi da služe samokontroli subjekata u neizvesnim uslovima života u neoliberalizmu. Kako on ističe, analizirajući aktivnu pažnju njena namera je da odgovornost za posledice rada u stresnom okruženju neoliberalnih korporacija svali na pojedince te da im pruži sredstvo za otkla-

²⁶ Pojam mindfulness-a nema direktan prevod na srpski jezik i najbolje se prevodi kao „aktivna pažnja“ ili „sabranost“. Ta praksa je predmet široke debate zbog njene popularnosti u različitim institucijama kao što su korporacije, škole, vojska i sl. Aktivna pažnja usled toga biva kritikovana kao komodifikacija istočnjačke kulture (Wilson 2016, 109–110) ali i kao praksa koja čini pojedince odgovornim za probleme u navedenim institucijama čime se skreće pažnja sa načina na koji uređenje tih institucija generiše te probleme (Walsh 2016, 159). Za više o debati oko aktivne pažnje vidi Purser et. al. 2016.

njanje tih posledica usled čega bi ponovo mogli biti produktivni (Purser 2019, 47–48, 83–84). U okviru studija upravljanja takav način upravljanja subjektima se naziva „responsabilizacijom“ i odnosi se na kreiranje subjekata koji posledice svojih aktivnosti smatraju isključivo posledicama ličnih izbora usled toga što upravljaju sobom autonomno (Dean 2010, 180–186).

Ipak, te prakse su samo sredstvo subjektu da odstrani onaj problematičan aspekt svoje etičke supstance koji potiče od naučenog iskustva. Sledeći set praksi mu služi za odstranjivanje negativnih emocija i kultivisanje pozitivnih ne bi li uspostavio odnos ljubavi sa sobom (Hazleden 2003, 424). U savremenoj literaturi za samopomoć smatra se da pozitivne emocije proističu iz našeg „višeg ja“ te kroz njih komuniciramo sa potencijalom za kreaciju realnosti koji čuči u nama (Hazleden 2003, 419–420). Kako Bauman (2009, 27) tvrdi, s obzirom na imperativ neprekidne promene koji postmoderna kultura nameće subjektu, emocije se ispostavljaju kao otelotvorenje autentičnosti jer jedino za njih znamo da definitivno potiču od nas i pripadaju isključivo nama. Stoga se pozitivna osećanja ispostavljaju kao znak našeg postanka velikim drugim kroz pronalaženje autentičnog sopstva koje sadrži moć kontrole nad realnošću.

Teleologija

Poslednji mod veridikcije koji prema Fukou (1988a, 28) sadrži diskurzivne tehnologije sopstva on naziva „teleologijom“. Prema njemu taj mod veridikcije određuje krajnji cilj određenog procesa formiranja subjektivnosti (Fuko 1988a, 28). Mi teleologiju možemo videti kao mod veridikcije kroz koji veliki drugi subjektu nalaže određenu sliku kao krajnji cilj njegovog formiranja subjektivnosti putem pravila koja mu veliki drugi ispostavlja.

U svom radu Žurić Jakovina izdvaja teoriju samoaktuelizacije Abrahama Maslova kao izuzetno značajnu za savremenu literaturu za samopomoć (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 332). Ona navodi primer popularnog autora savremene literature za samopomoć Dipaka Čopre (Deepak Chopra) koji u svojoj knjizi *Put do ljubavi* (1996) poručuje čitaocima da su oni „celina“, „a ne skup delova“ (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 333). On nadalje tvrdi da naš krajnji cilj mora biti realizacija ličnih potencijala kroz šta ostvarujemo svoju „savršenu prirodu“ (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 333). Kako Žurić Jakovina primećuje u savremenoj literaturi za samopomoć kao krajnji cilj lične transformacije izdvaja se „samoaktuelizacija“ koja se često poistovećuje sa „celovitošću“ osobe koja se transformiše (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 333–334). Rimkeova primećuje slično i tvrdi da se u savremenoj literaturi za samopomoć kao krajnji cilj izdvaja samoostvarenje koje se shvata kao transformacija osobe u ono što ona „stvarno jeste“ (Rimke 1997, 164–165).

U svom etnografskom proučavanju savremene literature za samopomoć i njenih čitalaca Lihterman (Paul Lichterman) uočava da čitaoci razvijaju specifičan odnos sa sobom koji ih čini konstatno otvorenim za nove oblike te literature (Lichterman 1992, 442–443). Kako Rindfleišova (Jennifer Rindfleish) primećuje, savremena literatura za samopomoć poručuje čitaocu da mora stalno nadgledati sebe jer uvek mogu postojati aspekti njegovog sopstva koji su neotkriveni i neostvareni (Rindfleish 2014, 15). Literatura za samopomoć „deli“ subjekta na dva dela tj. subjekt objektivizuje samog sebe i „radi“ na sebi kao objektu (Rindfleish 2014, 14–15). Možemo reći da se savremena literatura za samopomoć odlikuje odsustvom *telosa* tj. figura samoostvarenog subjekta u njoj izgleda kao nedostižna. Kako Rimkeova primećuje, tom figurom savremena literatura za samopomoć poručuje čitaocima da konstatno moraju nadgledati i preispitivati sebe ne bi li u sebi pronašli još neki neotkriveni aspekt svog „pravog sopstva“ (Rimke 1997, 165–166).

Ispitujući promene u subjektivnosti u postmodernoj kulturi Lipovecki (2011, 74) primećuje svojevrsnu „desupstancijalizaciju“ sopstva pošto postmoderna kultura navodi subjekta na permanentnu samorefleksiju. On tvrdi da sopstvo postaje „prazno ogledalo“ pošto se konstantnom samorefleksijom neprestano menja usled subjektive neprekidne potrage za svojim autentičnim jezgrom (Lipovecki 2011, 74–75). Savremena literatura za samopomoć se može protumačiti kao tehnologija sopstva čija pravila upravo kreiraju subjektivnost kakva odgovara postmodernoj kulturi, prema tumačenju Lipoveckog. Možemo zaključiti da teleološki mod veridikcije služi „zavođenju“ subjekata. Kako Lipovecki (2011, 43–44) tvrdi subjekti se uključuju u postmodernu kulturu obećavanjem ispunjenja njihovih autentičnih želja što naziva zavоđenjem. Savremena literatura za samopomoć čitaocima predstavlja figuru celovitog i samoostvarenog pojedinca realizovanih potencijala kao ishodište lične transformacije na koju ih nagoni. Nasuprot tome, proces transformacije na koji navodi čitaoce se ispostavlja kao neprekidan, kako Žurić Jakovina tvrdi:

...kako knjige za samopomoć same u sebi istodobno uključuju i uzrok i rešenje problema, što može dovesti do zaključka da one same stvaraju, odnosno pojačavaju sliku manjka, kako bi nakon toga mogle ponuditi nadomjestak za taj manjak kroz „alate koji poboljšavaju kvalitetu života“. (Žurić Jakovina i Jakovina 2016, 338)

Dva osnovna tipa subjektivnosti

U svom radu Fuko ističe dva osnovna tipa subjektivnosti za koja tvrdi da postoje u istoriji Zapada, jedan od tih tipova naziva „hermeneutikom sopstva“ dok drugi naziva „staranjem o sebi“. Hermeneutika sopstva, prema Fukou, nastaje

u ranom srednjevekovnom hrišćanstvu. Za taj oblik subjektivnosti je karakteristično to da se subjekt prema sebi odnosi tako što različitim praksama traži određene „istine“ unutar sebe prema kojima teži da oblikuje svoju subjektivnost, što Fuko smatra represivnim oblikom subjektivnosti (Foucault 2016, 91, 109). Nasuprot tome, staranje o sebi je za Fukoa emancipatorni oblik subjektivnosti i nastaje u Staroj Grčkoj. Karakteriše ga subjektov odnos sa sobom kao sa umetničkim delom koje može oblikovati bez ikakvih nužnih „istina“ koje mora pratiti²⁷ (Fuko 1988b, 45–81).

Možemo zaključiti da savremena literatura za samopomoć predstavlja tehnologiju sopstva koja integriše hermeneutiku subjekta i staranje o sebi. Subjektivnost koju savremena literatura za samopomoć kreira svojim modovima veridikcije ispunjava imperativ postmoderne kulture i neoliberalnog režima upravljanja za konstantnim samooblikovanjem subjekata. S druge strane ona motiviše subjekte na to samooblikovanje obećanjem sreće i samoostvarenja putem njihovog postajanja autentičnim subjektima koji su u skladu sa svojom unutrašnjom istinom. Stoga možemo reći da je savremena literatura za samopomoć tehnologija sopstva neoliberalnog režima upravljanja namenjena kreiranju autonomnih subjekata koji sobom upravljaju u skladu sa pravilima tog režima. Ona je jedna od tehnologija kroz koje neoliberalni režim upravlja subjektima „kroz njihovu slobodu“ (Rose 1999, 230–231).

Zaključak

U radu smo predstavili istraživanje savremene literature za samopomoć kao tehnologije sopstva u okviru neoliberalnog režima upravljanja. Naša tvrdnja je da se ta literature može tumačiti kao produkt postmoderne kulture koja predstavlja kulturnu dimenziju neoliberalnog režima upravljanja. Kako Madsen (2015, 153) (Ole Jacob Madsen) primećuje efektivnost savremene literature za samopomoć se može videti kao rezultat njene uloge u ponovnom „začaravanju sveta“. Naime, početkom dvadesetog veka Maks Veber (Max Weber) je govorio o „raščaravanju sveta“ kao procesu nestanka koncepta onostranosti kao izvora legitimacije ideja o tome kako treba voditi život (Đurić 1964, 109–112). Madsen primećuje da se savremena literatura za samopomoć može videti kao proces ponovnog „začaravanja“ sveta usled njenih spiritualnih elemenata (Madsen 2015, 153). Možemo zaključiti da je efektivnost savremene literature za samopomoć

---

²⁷ Istražujući subjektivnost u neoliberalizmu Haman (Trent Hamann) ističe da bi neoliberalni ideolozi Fukoovu ideju staranja o sebi vrlo lako mogli shvatiti kao svojevršno uputstvo za preoblikovanje društva i njegovih subjekata (Hamann 2009, 48). On to tvrdi usled imperativa za konstantnom promenom koji neoliberalni režim upravljanja nameće subjektima.

u njenoj upotrebi, kako Rouz primećuje, iracionalnog i spontanog elementa u subjektu kroz koji ga subjektuje²⁸ (Rose 1999, 116–117). Savremena literatura za samopomoć stoga ponovo „začarava svet“ u kom subjekt živi predstavljajući time ono što Adam Kotsko (2018, 32–33) naziva „neoliberalnom teologijom“. U savremenoj literaturi za samopomoć subjekt postaje sopstveni bog kao i sopstveni izvor smisla – rečeno rečnikom koji smo razvili u našem radu – on postaje svoj veliki drugi²⁹.

Studije upravljanja, i pored svog interdisciplinarnog usmerenja i teorijsko-metodološke otvorenosti, sadrže inherentno ograničenje koje onemogućava celovito proučavanje literature za samopomoć iz njihove perspektive. Naime, studije upravljanja nemaju razvijene metodološke mogućnosti proučavanja recepcije literature za samopomoć među čitaocima. Usled toga ne možemo iz njihove perspektive proučavati odnos između kulturne proizvodnje i kulturne potrošnje kako to Stori (John Storey) naziva (Storey 2009, 213–237). Vukomanović (2008, 48) primećuje da razvijanje takvih metodoloških pristupa može dati širu sliku o fenomenu literature za samopomoć od onoga što studije upravljanja trenutno pružaju. Mi dodajemo da bi razvijanje takvih metodoloških pristupa za proučavanja literature za samopomoć kao empirijske oblasti uticalo na razvijanje studija upravljanja u celosti.

Literatura

- Adorno, Theodor. 1978. *Žargon autentičnosti*. Beograd: Nolit.
- Adorno, Theodor W. 2002. *The Stars Down to Earth*. London and New York: Routledge.
- Adorno, Teodor i Maks Horkhajmer. 2008. „Kulturna industrija“. U *Studije kulture*, priredila Jelena Đorđević, 66–99. Beograd: Službeni glasnik.
- Agamben, Giorgio. 2009. *The Signature of all Things: On Method*. New York: Zone Books.
- Agamben, Đorđo. 2012. *Dispozitiv i drugi eseji*. Novi Sad: Adresa.
- Altiser, Luj. 2009. *Ideologija i državni ideološki aparati*. Loznica: Karpos.
- Askehave, Inger. 2004. „If language is a game – these are the rules: a search into the rhetoric of the spiritual self-help book If Life is a Game – These are the Rules“. *Discourse & Society* 15 (1): 5–31.
- Bauman, Zigmunt. 2009. *Fluidni život*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Bauman, Zygmunt and David Lyon. 2013. *Liquid Surveillance*. Cambridge: Polity Press.
- Binkley, Sam. 2014. *Happiness as Enterprise: An Essay on Neoliberal Life*. New York: Suny Press.
- Bodrijar, Žan. 1994. *O zavodjenju*. Podgorica: Oktoih.

²⁸ Značaj iracionalnog za kulturu savremenog kapitalizma primećuje i Adorno (Adorno 2002).

²⁹ Za poređenje ideje velikog drugog, koja proizilazi iz Lakanove psihoanalize, sa bogom vidi Kordić 2008.

- Boltanski, Luc and Eve Chiapello. 2007. *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso Books.
- Cheng Martha, Rollins College. 2008. „The selves of self-help books: Framing, argument, and audience construction for social and autonomous selves“. *Lore* 6 (1): 1–27.
- Cherry Scott. 2008. „The ontology of a self-help book: a paradox of its own existence“. *Social Semiotics* 18 (3): 337–348.
- Cheng Martha, Rollins College. 2008. „The selves of self-help books: Framing, argument, and audience construction for social and autonomous selves“. *Lore* 6 (1): 1–27.
- Dean, Mitchell. 2010. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. Los Angeles, London, Singapore, Washington: SAGE.
- Delez, Žil. 1989. *Fuko*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Deleuze, Gilles. 1992. „What is dispositif?“. In *Michel Foucault Philosopher* edited by Timothy J. Armstrong, 159–168 London: Routledge.
- Delez, Žil i Kler Parne. 2009. *Dijalozi*. Beograd: Fedon.
- Dolar, Mladen. 2012. „Odakle dolazi moć?“. U *Moć/mediji/&*, priredili Jodan Čekić i Jelisaveta Blagojević, 107–128. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
- Dolar, Mladen. 2012. *Glas i ništa više*. Beograd: Fedon.
- Dolby, Sandra K. 2005. *Self-Help Books: Why Americans Keep Reading Them*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- du Gay, Paul. 1996. *Consumption and Identity at work*. London: SAGE Publications.
- Džejmson, Fredrik. 2015. *Kraj umetnosti ili kraj istorije*. Beograd: Art Press.
- Džemson, Fredrik. 2016. *Postmodernizam: logika kulture kasnog kapitalizma*. Podgorica: CID.
- Đurić, Mihailo. 1964. *Sociologija Maksa Vebera*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Effing, Mercè Mur. 2009. „The Origin and Development of Self-help Literature in the United States: The Concept of Success and Happiness, an Overview“. *Atlantis* 31 (2): 125–141.
- Fernandez, Carolina. 2008. „Capitalism, consumerism, and individualism: Investigating the rhetoric of The secret“. Doctoral dissertation, University of South Florida.
- Frank, Thomas. 1998. *The Conquest of Cool*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. 2016. *About the Beginning of the Hermeneutics of the Self*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fink, Bruce. 2009. *Lakanovski subjekt*. Zagreb: Kruzak.
- Fuko, Mišel. 1988. *Istorija seksualnosti – korišćenje ljubavnih uživanja*. Beograd: Prosveta.
- Fuko, Mišel. 1988. *Istorija seksualnosti – staranje o sebi*. Beograd: Prosveta.
- Fuko, Mišel. 1997. *Nadzirati i kažnjavati*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Fuko, Mišel. 2003. *Hermeneutika subjekta*. Novi Sad: Svetovi.
- Fuko, Mišel. 2005. *Rađanje biopolitike*. Novi Sad: Svetovi.
- Fuko, Mišel. 2010. „Prašina i oblak“. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori* priredio Mladen Kozomara, 281–313. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. 2012. *Moć i znanje*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Fuko, Mišel. 2014. *Bezbednost, teritorija, stanovništvo*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Fuko, Mišel. 2014. *Tehnologije sopstva*. Loznica: Karpos.

- Fuko, Mišel. 2017. „Dva ogleđa o subjektu moći“. U *Mišel Fuko: Iza strukturalizma i hermeneutike*, uredili Drajfus, Hjubert. L. i Pol Rabinov, 286–309. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Gordon, Colin. 1991. „Governmental Rationality: An Introduction“. In *The Foucault Effect*, edited by Burchell, Graham, Colin Gordon and Peter Miller, 1–52. Chicago: The university of Chicago Press
- Hamann, Trent H. 2009. „Neoliberalism, Governmentality, and Ethics“. *Foucault Studies* (6): 37–59.
- Han, Beatrice. 2002. *Foucault's Critical Project*. Stanford: Stanford University Press.
- Harvey, David. 1992. *The Condition of Postmodernity*. Cambridge: Blackwell Publishers
- Hazleden, Rebecca. 2003. „Love yourself; The relationship of the self with itself in popular self-help texts“. *Journal of Sociology* 39 (4): 413–428.
- Hit, Džozef i Endriju Porter. 2011. *Prodaja pobunjenika*. Beograd: Hedone.
- Illouz, Eva. 2008. *Saving the Modern Soul: Therapy, Emotions, and the Culture of Self-Help*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Jakovina Žurić, Iva. 2013. „Priručnici za samopomoć—tekst i kontekst (samo)pomoći“ https://www.academia.edu/5905754/Priručnici_za_samopomoć_-_tekst_i_kontekst_samo_pomoći_Self-help_books_-_text_and_context_of_self_help
- Jakovina Žurić, Iva. 2014. „Samopomoć kao kulturalni fenomen: kontekstualni aspekt nastanka i razvoja knjiga za samopomoć i psihoterapijskog diskursa“. *Holon* 4 (1): 5–34.
- Jakovina Žurić, Iva i Trpimir Jakovina. 2016. „Pojam identiteta i njegov odnos prema društvenom poretku u knjigama za samopomoć“. *Revija za sociologiju* 46 (3): 325–349.
- Kauzlarić, Goran. 2015. „‘New Age’ duhovnost kao kulturna logika kasnog kapitalizma“. *Kultura* 146: 40–60.
- Kauzlarić, Goran. 2016. „New Age: a Modus of hegemony“. In *Thinking Beyond Capitalism* edited by Aleksandar Marković, Mark Losoncz and Igor Krtolica. Belgrade: Institute for Philosophy and Social Theory.
- Klepec, Peter. 2016. *Profitabilne strasti*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kordić, Radoman. 2008. *Želja: Početak mišljenja*. Pančevo: Mali Nemo.
- Kotsko, Adam. 2018. *Neoliberalism's Demons*. Stanford: Stanford University Press.
- Kozomara, Mladen. 2001. *Subjektivnost i moć*. Beograd: Plato.
- Lasch, Christopher. 1976. *Narcistička kultura*. Zagreb: Naprijed.
- Lichterman, Paul. 1992. „Self-help reading as a thin culture“. *Media, Culture & Society* 14 (3): 421–477.
- Lipovecki, Žil. 2008. *Paradoksalna sreća*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Lipovecki, Žil. 2011. *Doba praznine*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Lošonc, Alpar. 2009. *Moć kao društveni događaj*. Novi Sad: Adresa.
- Madsen, Ole Jacob. 2015. *Optimizing the Self Social: Representations of Self-Help*. London and New York: Routledge.

- McGee, Micki. 2005. *Self-Help, Inc.: Makeover Culture in American Life*. Oxford: Oxford University Press.
- McGowan, Todd. 2004. *The End of Dissatisfaction?* New York: State University of New York Press.
- Miller, Peter and Nikolas Rose. 2008. *Governing The Present*. Cambridge: Polity Press.
- Nilson, Herman. 1998. *Foucault and The Games of Truth*. London: Macmillan Press.
- Purser, Ronald E. 2019. *McMindfulness: How Mindfulness Became the New Capitalist Spirituality*. London: Repeter Books.
- Purser, Ronald E, David Forbes and Adam Burke, eds. 2016. *Handbook of Mindfulness: Culture, Context, and Social Engagement*. Switzerland: Springer.
- Ratner, Carl. 2019. *Neoliberal Psychology*. Switzerland: Springer.
- Rimke, Heidi Marie. 1997. „(Re)Constructing the Ethical Self: Self-Help Literature as a contemporary Project of. Moral Regulation“. Master's thesis. The Faculty of Graduate Studies, Department of Sociology and Anthropology, Carleton Univesity.
- Rindfleish, Jennifer. 2014. „Self-Help Books as Consumption Objects: A Panopticon of Self-surveillance in Consumer Culture“. *UNE Business School Occasional Papers* (4): 4–16.
- Rose, Nikolas. 1999. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Senet, Ričard. 2007. *Kultura novog kapitalizma*. Beograd: Arhipelag.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1993. *Outside in the Teaching Machine*. New York: Routledge.
- Storey, John. 2009. *Cultural Theory and Popular culture: An Introduction*. London: Pearson Longman.
- Strozier, Robert M. (2002). *Foucault, Subjectivity and Identity*. Detroit: Wayne state University Press.
- Vrcelj, Sofija i Jasminka Zloković. 2006. „Savjeti u ‘self literaturi’ – časopisu za mlade“. *Pedagoški istraživanja* 3 (2): 171–180.
- Vukomanović, Bogdan. 2018. „Čitajući neoliberalizam: terapijski i spiritualni elementi literature za samopomoć u postsocijalističkoj Srbiji“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 82: 33–52.
- Walch, Zack. 2016. „A Meta-Critique of Mindfulness Critiques: From McMindfulness to Critical Mindfulness“. In *Handbook of Mindfulness: Culture, Context, and Social Engagement*, edited by Ronald E. Purser, David Forbes and Adam Burke, 153–166. Switzerland: Springer.
- Williams, Raymond. 1977. *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilson, Jeff. 2016. „Selling Mindfulness: Commodity Lineages and the Marketing of Mindful Products“. In *Handbook of Mindfulness: Culture, Context, and Social Engagement*, edited by Ronald E. Purser, David Forbes and Adam Burke, 109–120. Switzerland: Springer.
- White, Hayden. 1986. *Tropics of Discourse*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Williams, Caroline Athlone Press.
- Woodstock, Louise. 2007. „Think About It: The Misbegotten Promise of Positive Thinking Discourse“. *Journal of Communication Inquiry* 31 (2): 166–189.

Milan Urošević

Institute for Philosophy and Social Theory,
University of Belgrade, Serbia

*Contemporary Self-Help Literature:
An Analysis From the Perspective of Governmentality Studies*

In this paper we will be analyzing contemporary self-help literature through the lens of what is usually called „governmentality studies“. These studies originate in the thought of Michel Foucault therefore we will begin our paper by presenting his theoretical framework for analyzing governmentality. The concept of the „dispositif“ will be explained as a network of power relations aimed at governing individuals. „Subjection“ is a concept we will be using and it will be explained as a process of making individuals a part of a dispositif. Also the concept of „subjectivity“ will be used, defined as a relation that an individual has with himself through which he governs himself and the concept of „technologies of the self“ defined as a set of discourses through which subjectivity is formed. Our idea is to research contemporary self-help literature as a technology of the self through which an individual governs himself according to the rules of a certain dispositif therefore. In the next part of our paper we will present the context of our research which will be described as a change in governmentality regimes in the second half of the twentieth century. We will present that change as a transition from a disciplinary regime of governmentality to the neoliberal regime. In the next part of our paper we will define self-help literature as a discursive technology of the self that aims at getting its readers to see themselves as having a problem that requires them to transform themselves and therefore achieve happiness. Next we will present a short history of self-help literature dividing it into three phases that differ in the relation authors have to their readers and in the figure of the big other whose ideas the authors claim to represent. We will claim that our object of research is the third period of the development of self-help literature beginning in the eighties. Next we will present our research that will be conducted by using Foucault's theoretical discourse developed in the second volume of his *History of Sexuality*. We will conclude that contemporary self-help literature can be seen as a technology of the self that transforms the reader's subjectivity in order to make them govern themselves as autonomous subjects that seek to fulfill their innermost desires. Therefore we will claim that contemporary self-help literature can be seen as a technology of the self of the neoliberal governmentality regime.

Key words: self-help literature, Foucault, neoliberalism, technologies of the self, subjectivity, governmentality studies

*La littérature contemporaine d'auto-assistance:
Une analyse dans la perspective des études de gestion*

Dans cet article nous analyserons la littérature contemporaine d'auto-assistance en utilisant les concepts développés dans le cadre du courant théorique appelé „études de gestion“, dont l'origine remonte à l'œuvre de Michel Foucault. Dans la première partie de notre travail nous exposerons les principales notions que nous utiliserons dans notre recherche comme celles de dispositif, de subjectation, de subjectivité et la notion de la technologie du soi qui sera la plus importante pour les besoins de notre travail.. Ensuite nous exposerons le contexte de notre investigation que constitue le changement opéré du régime disciplinaire de gestion en un régime néolibéral dans la deuxième moitié du vingtième siècle. Nous passerons alors à une définition plus précise de la littérature d'auto-assistance, et ensuite à l'exposé de sa brève histoire. Ensuite nous effectuerons une analyse de la littérature contemporaine d'auto-assistance en nous appuyant sur le discours théorique de Foucault développé dans le deuxième tome de son *Histoire de la sexualité* comme de notre outil méthodologique. Nous concluons que la littérature contemporaine d'auto-assistance est une technologie de la puissance du régime néolibéral de gestion qui sert à la formation des sujets lui convenant.

Mots clés: littérature d'auto-assistance, Foucault, néolibéralisme, technologies du soi, subjectivité, études de gestion

Primljeno / Received: 18.05.2020.

Prihvaćeno / Accepted: 16.08.2020.